

УДК 343.222.

Вереша Р. В.

СПІРНІ ПИТАННЯ ОЦІНОЧНОЇ ТЕОРІЇ вини В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА (РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

Стаття присвячена основним питанням оціночної теорії вини в радянському кримінальному праві. Розглядаються вихідні положення цієї теорії, показане її значення для розвитку науки радянського кримінального права.

Поняття вини зустрічається в найперших законодавчих актах Радянської держави. Про «винних» та про їх відповідальність згадується в багатьох актах, які були прийняті в 1917 р. [1].

Вина в радянському кримінальному праві здебільшого розглядалась як психічне ставлення особи до злочинного діяння, яке нею вчинюється [2], та його наслідків у формі умислу чи

© *Вереша Р. В.*, 2002

необережності. Представниками даної теорії є П. Матишевський, А. Піонтковський, І. Філановський та інші. Таке психологічне розуміння поняття вини в подальшому стало основою для створення так званої психологічної теорії вини. В психологічній теорії вина є суб'єктивною підставою кримінальної відповідальності в межах складу злочину.

Витоки оціночної теорії вини в радянському кримінальному праві можна пов'язати з роботами таких вчених, як А. Герцензон, М. Дурманов, Б. Маньковський, Т. Сергеева, А. Трайнін, Б. Утевський та інші.

Перша спроба внести оціночне розуміння вини в радянську теорію кримінального права була зроблена після закінчення Великої Вітчизняної війни. М. Дурманов у 1945 р. писав: «Винність є оціночною категорією, що не має нічого спільного з встановленням здійсненого об'єктивного факту, чи є дана особа причиною, чи, так би мовити, автором даного результату [3]. Таке розуміння вини було покладено Б. Утевським в основу його роботи «Вина в советском уголовном праве». Це розуміння вини, на думку Б. Утевського, давало йому можливість «встановлення і теоретичного обґрунтування положення про те, що поряд з вузьким розумінням вини, як елементу складу злочину, тобто умислу або необережності, радянському кримінальному праву відоме більш широке розуміння вини — вини як підстави кримінальної відповідальності» [4].

Своєрідний підхід до оціночного розуміння вини, запроваджений Б. Утевським, вказував, що поняття вини як оціночну категорію можна охарактеризувати такими ознаками: «1) наявність сукупності суб'єктивних і об'єктивних обставин, що характеризують підсудного, вчинений ним злочин, наслідки, умови та мотиви скоєного злочину; 2) негативна суспільна (морально-політична) оцінка державою всіх обставин; 3) переконання суду, що дії підсудного на підставі цієї оцінки мають потягти за собою кримінальну, а не будь-яку іншу (адміністративну, дисциплінарну, цивільну) відповідальність підсудного».

На думку Б. Утевського, вина як підстава кримінальної відповідальності є «сукупність обставин, що заслуговують, за переконанням суду, негативної суспільної (морально-політичної) оцінки державою і вимагають кримінальної відповідальності» [5].

Він, зокрема, зазначав, що оціночне розуміння вини в кримінальному праві відноситься до вини як до підстави кримінальної відповідальності. Вимоги до умислу або необережності, як до психічного ставлення підсудного до своїх

дій, залишаються незмінними. Обставини, які доводять або спростовують умисел та необережність, встановлюються судом. Суд, даючи оцінку поведінці підсудного, зв'язаний об'єктивними факторами, не може вийти за їх межі, має взяти їх за основу, будувати свої судження тільки на підставі цих фактів. Тому оціночна діяльність суду при вирішенні питання про вину як про підставу кримінальної відповідальності обмежує суд чітко встановленими межами об'єктивної реальності, посилює гарантії підсудного, зміцнює законність. Дана точка зору в принципі нам видається слушною, оскільки положення про те, що вина встановлюється судом, виходячи з об'єктивних обставин справи, знаходить своє відображення в сучасному українському законодавстві. Так, ч. 1 ст. 62 Конституції України передбачає: «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Виходячи з цього, можна зробити висновок, що деякі положення оціночної теорії вини знаходять своє відображення не лише в теорії кримінального права, а й у чинному законодавстві.

В 1946 році А. Трайнін у монографічному дослідженні «Учение о составе преступления» зазначав, що наука розглядає вину не лише як родове поняття психічного ставлення злочинця до злочинного наслідку (умислу або необережності), а й і як підставу негативної оцінки [6]. Дещо пізніше, в 1948 році, у підручнику із загальної частини кримінального права А. Герцензона з'явилось визначення вини, в якому чітко говорилось про суспільну оцінку поведінки суб'єкта.

Зокрема, А. Герцензон зазначав, що вина — юридична характеристика ставлення суб'єкта до своїх злочинних дій та їх наслідків і разом з тим суспільна оцінка цієї поведінки [7]. Критикуючи дану позицію, М. Шаргородський посилається лише на те, що характеристика вини, яка дається А. Герцензоном, є менш вдалою, ніж загальноприйняте визначення вини як психічного ставлення злочинця до діяння і його результату, не наводячи чітких обґрунтувань. Така критика, на нашу думку, є не досить обґрунтованою, оскільки не містить конкретних наукових підходів.

Б. Маньковський у своїй монографії «Проблема ответственности в уголовном праве» 1949 року, заперечуючи традиційне поняття вини як психічного ставлення особи до скоєного нею діяння, обґрунтовував необхідність поєднання психологічного розуміння вини з її соціально-оціночним розумінням, що має в даній проблемі основне значення.

Слiд зазначити, що на оцiночнiй теорії вини ґрунтувалась також позицiя Т. Сергєєвої, яка, зокрема, зазначала, що покарання за радянським кримiнальним правом застосовується до особи лише при наявностi реальних пiдстав, в тому числi — обов'язково i необхідно — суб'єктивної пiдстави. Суд оцiнює дiяння, вчиненi пiдсудним, як i особу обвинуваченого, виходячи з вказiвок радянського кримiнального закону, керуючись своєю правосвiдомiстю, враховуючи всi обставини справи в iх сукупностi. Об'єктом оцiнки суду є факти об'єктивної дiйсностi, в тому числi i психiчне ставлення обвинуваченого до скоєного ним суспiльно небезпечного дiяння [8]. Ретельно розглядаючи всi фактичнi обставини справи, суд оцiнює iх відповідним чином. Приходячи в результатi цього розгляду i оцiнки до висновку, що як скоєне дiяння, так i особа, яка скоїла це дiяння, заслуговують з точки зору iнтересiв держави засудження, докору, суд виносить рiшення про виннiсть даної особи i про її ступiнь. Вина є психiчне ставлення, що утворює осуд та докiр держави i суспiльства у формi умислу або необережностi осудної особи, що досягла певного вiку, до скоєного нею об'єктивно iснуючого дiяння, що залежить вiд даної людини i є суб'єктивною пiдставою скоєння злочину [9].

Отже, в оцiночнiй теорії в принципi є двi точки зору щодо розумiння поняття вини: 1) винною є сукупнiсть усiх суб'єктивних та об'єктивних обставин, якi заслуговують за переконанням суду негативної суспiльної оцiнки державою поведiнки пiдсудного i вимагають кримiнальної вiдповiдальностi (так зване широке розумiння вини); 2) вина є психiчне ставлення, що утворює осуд та докiр держави i суспiльства, у формi умислу або необережностi осудної особи, що досягла певного вiку, до скоєного нею об'єктивно iснуючого дiяння, що залежить вiд даної людини i є суб'єктивною пiдставою скоєння злочину (так зване звужене розумiння вини).

Вищезазначенi позицiї оцiночної теорії вини пiддавались рiзкiй критицi з боку бiльшостi радянських кримiналiстiв. Зокрема, зазначалось, що встановлення в дiях пiдсудного складу злочину вiдповiдно до оцiночної теорії вини не є вирiшенням питання про виннiсть цiєї особи. Отже, суд може не визнати особу винною i виправдати її при наявностi складу злочину [10].

У зв'язку з важливістю даного питання для подальшого змiцнення законностi партiйна преса також вважала за необхідне виступати проти оцiночного розумiння вини. Журнал «Комунiст» пiдкреслював, що поняття вини як «загальної

пiдстави кримiнальної вiдповiдальностi», висунує Б. Утевським, «об'єктивно послаблює, пiдриває значення складу злочину як єдиної законної пiдстави для притягнення до кримiнальної вiдповiдальностi» i що «таким чином розсуд суду по сутi ставиться над кримiнальним законом» [11].

А. Пiонтковський зазначав, що концепцiя вини як оцiночної категорії веде до обґрунтування цiлковитого судового розсуду при вирiшеннi питання про вину особи, до зменшення ролi i значення конкретних складiв злочинiв. Не можна зводити вину до оцiночного розсуду суддi. Помилковою є пiдміна iндивiдуальної вини злочинця, що iснує до того, як було винесено будь-яке рiшення суду по справi, iснуюча об'єктивно, поза свiдомiстю судцi, негативним осудом суддi суспiльно небезпечної поведiнки особи. Вчинити так — означає опуститись на позицiї iдеалiстичного розумiння вини, винайденого реакцiйною неокантiанською фiлософiєю [12].

Але цi критичнi пiдходи щодо оцiночного розумiння поняття вини, на нашу думку, є несистемними та суперечливими. Оскiльки, наприклад, А. Пiонтковський, говорячи про те, що не можна зводити вину до оцiночного розсуду суддi, а вчинити так — означає опуститись на позицiї iдеалiстичного розумiння вини... у своєму пiдручнику «Курс советского уголовного права» зазначає, що вина являє собою суб'єктивну сторону таких дiянь, якi розцiнюються державою як небезпечнi ... Поза цiєю державною оцiнкою дiяння не можна говорити про вину [13]. Отже, на нашу думку, така несистемнiсть та суперечливiсть пiдходiв викликана насамперед значним ступенем заiдеологiзованостi кримiнально-правових понять у радянському кримiнальному правi, постiйним бажанням вiдмежуватись вiд захiдних кримiнально-правових концепцiй (теорiй).

Таким чином, можна зробити висновок, що радянськi кримiналiсти поставили на порядок денний науки кримiнального права питання про необхіднiсть нового, не формально-психологiчного розумiння вини. Для багатьох радянських кримiналiстiв стало очевидним, що вина не вичерпується психiчним ставленням особи до своїх дiй, а що до цього ставлення приєднується i негативна суспiльна оцiнка. Встановлення цього положення хоча i в загальнiй формi є значним досягненням науки радянського кримiнального права. Воно означало важливий крок у розвитку радянського вчення про вину i вiдкривало бiльше можливостей для подальшої розробки та обґрунтування проблеми вини в радянському кримiнальному правi.

1. Обращение СНК ко всем армейским организациям, военно-революционным комитетам, всем солдатам на фронте 11 ноября 1917 г. — СУ № 3; Декрет СНК 14/27 ноября 1917 г.— Положение о рабочем контроле — СУ № 3; Обращение Совета Народных Комиссаров к военно-революционному комитету 15 ноября 1917 г.— СУ № 3 и др.
2. Кримінальне право України. Загальна частина.— К., 1998.—С. 170.
3. Дурманов Н. Д. Общие основания учения о причинной связи в уголовном праве / Вопросы государства и права.— Сб. 1.— Юриздат, 1945.—С. 52.
4. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве.— М., 1950.— С. 59.
5. Утевский Б. С. Вищезазначена робота.— С. 86.
6. Трайнин А. Н. Учение о составе преступления.— М., 1946.— С. 68.
7. Герцензон А. А. Уголовное право. Часть общая.— М., 1948.— С. 329.
8. Сергеева Т. Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного Суда СССР по уголовным делам.— М.—Л., 1950.—С. 102.
9. Сергеева Т. Л. Вищезазначена робота.— С. 103
10. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права в 6 т.— М., 1970.— Т. 2.— С. 283.
11. Николаев В. Преодоление неправильных теорий в уголовном праве — важное условие укрепления социалистической законности // Коммунист, 1956.— № 14.— С. 57.
12. Пионтковский А. А. Вищезазначена робота.— С. 283.
13. Пионтковский А. А. Вищезазначена робота.— С. 266.

R. V. Veresha

THE MATTERS OF ARGUMENT OF THE ESTIMATED THEORY OF GUILT IN SCIENCE OF THE CRIMINAL RIGHT (SOVIET PERIOD)

The article tells about the basic questions of the estimated theory of guilt in the criminal right. The basic provisions of this theory are considered, its significance for development of science of the Soviet criminal right is exhibited.